פרויקט מדרש ישראלי

בס"ד

החצי שחסר | הירושה שמחכה בארון הספרים

בשיעור הראשון באתגר שלנו פגשנו שלוש דמויות מוכרות מעולמם של חז"ל: רבי עקיבא, רבי שמעון בר יוחאי ואלישע בן אבויה. גילינו שלצד הסיפורים המוכרים לנו מן התלמוד הבבלי, קיימים סיפורים אחרים במסורת הארץ ישראלית, המציגים לא רק פרטים שונים מחייהם של החכמים, אלא גם תפיסות עולם אחרות בשאלות של זוגיות ומשפחה, תורה ועבודה ואפילו אמונה באלוהים.

אבל בסיום השיעור נשארנו עם שאלה גדולה. כיצד ייתכן שעולם המחשבה הזה כמעט שאינו מוכר לנו? הרי הספרים שבהם השתמרו הסיפורים האלה נמצאים בארון הספרים היהודי כבר מאות רבות של שנים. גדולי ישראל הכירו אותם, למדו אותם וציטטו מהם. אפילו רש"י, שדרכו כמעט כל ילד יהודי פוגש את התורה, השתמש במדרשי ארץ ישראל ללא הפסקה לאורך פירושו. כיצד קרה שלמרות זאת לא למדנו להכיר את המסורת הארץ ישראלית כעולם מחשבה בפני עצמו?

כדי לענות על השאלה הזאת אנחנו צריכים לצאת למסע היסטורי, אל התקופה שבה פעלו במקביל שני מרכזים גדולים של תורה, בארץ ישראל ובבבל. נצטרך להבין כיצד צמחו שתי מסורות שונות, מה התרחש כאשר המרכז הארץ ישראלי הלך ונחלש, וכיצד הפכה המסורת הבבלית למסורת המרכזית של עם ישראל.

וכפי שגם נראה בהמשך, התשובה אינה מסתכמת באירועים היסטוריים ובמאבקי סמכות. היא נוגעת גם לשאלה עמוקה הרבה יותר: מהי בכלל תורה, אילו חלקים בתורה ראויים להילמד, ומה מקומם של המדרשים והאגדות בתוך עולם הלימוד היהודי?

שני מרכזים של תורה, שתי מסורות שונות

הסיפור שלנו מתחיל כבר בגלות בבל הראשונה, בשלהי תקופת הבית הראשון. בעקבות גלי הגלות מירושלים ומיהודה הגיעו יהודים לבבל והחלו לבנות בה את חייהם. גם לאחר שיבת ציון ובניית בית המקדש השני, רבים מן היהודים נשארו בבבל, והקהילה היהודית שם המשיכה להתקיים ולהתפתח במשך מאות רבות של שנים.

לצד הגעגועים לציון התפתח בבבל מרכז חיים יהודי של ממש. היו בו משפחות וקהילות, בתי כנסת ובתי מדרש, וחכמים שהעבירו את מסורות התורה שבעל פה מדור לדור.

במקביל, גם בארץ ישראל המשיכה להתפתח מסורת התורה. לאחר שיבת ציון ובמהלך ימי הבית השני התקיים בארץ מרכז יהודי ותורני גדול, ובהמשך פעלו בה התנאים והאמוראים שיצרו את המשנה, עולם המדרש ועוד ספרות ארץ ישראלית.

אבל חשוב לזכור ששני המרכזים האלה התקיימו בתנאים שונים מאוד.

המרכז הארץ ישראלי התמודד לאורך הדורות עם חורבנות, מלחמות וגזירות קשות. חורבן בית המקדש השני, מרד בר כוכבא והדיכוי הרומי שבא בעקבותיו פגעו פגיעה עמוקה ביישוב היהודי ובמרכזי התורה בארץ. לעומת זאת, היישוב היהודי בבבל נהנה (לפחות באופן יחסי) מתקופות ארוכות של יציבות, שאפשרה לו להמשיך להתפתח ולשמר את מסורותיו.

כמובן, אין הכוונה שבבל הייתה מקום נטול קשיים או רדיפות, וגם אין הכוונה ששני המרכזים היו מנותקים זה מזה. חכמים עברו מבבל לארץ ישראל ומארץ ישראל לבבל, מסורות הועברו בין בתי המדרש, והתקיימו קשרים מתמשכים בין שני המרכזים.

ובכל זאת, במשך מאות שנים התפתחו בשני המקומות מסורות לימוד ומחשבה בעלות מאפיינים שונים. אלה לא היו רק שתי קבוצות של חכמים שישבו במקומות שונים ולמדו את אותה התורה בדיוק. אלו היו שני מרכזים שיצרו ספרות תורנית שונה, ובה גם גישות שונות לשאלות יסוד של החיים היהודיים.

חז"ל עצמם הכירו בהבדלים בין המסורות

חשוב להבין שההבחנה בין מסורת בבל למסורת ארץ ישראל איננה המצאה חדשה שלנו. כבר בתוך ספרות חז"ל אפשר למצוא עדויות למתח בין שני המרכזים ולהכרה בכך שקיימות מסורות לימוד שונות.

דוגמה מפתיעה במיוחד מופיעה דווקא בתלמוד הבבלי, בסיפורו של רבי זירא, שעלה מבבל לארץ ישראל. התלמוד מספר שכאשר רבי זירא עלה לארץ, הוא ישב מאה תעניות כדי שישתכח ממנו תלמודה של בבל, "כְּדֵי שֶׁלֹּא יַטְרִידֻהוּ" (23). כדאי לחשוב רגע על משמעות הסיפור הזה. לפנינו חכם גדול שגדל בבית המדרש הבבלי, למד בו במשך שנים ורכש בו את תורתו. כאשר הוא מחליט לעלות לארץ ישראל, הוא אינו מסתפק בכך שילמד מסורות נוספות על גבי מה שכבר למד. הוא מבקש להשתחרר (במובן הרוחני והאינטלקטואלי) מתלמודה של בבל כדי שיוכל להיכנס אל עולם הלימוד הארץ ישראלי. הסיפור הזה מבטא הכרה בכך שדרך הלימוד שרכש רבי זירא בבבל עלולה להפריע לו ללמוד בארץ ישראל.

גם רבי ירמיה, חכם ארץ ישראלי אחר מדורו של רבי זירא, מבטא ביקורת חריפה על מסורת בבל. בכמה מקומות בתלמוד הבבלי מובאת בשמו האמירה: "בבליים טיפשיים! משום שיושבים במקום חושך אומרים שמועות חשוכות" (24). ואפילו התלמוד הבבלי עצמו מביא את דרשתו של רבי ירמיה על הפסוק "בְּמַחֲשַׁכִּים הוֹשִׁיבַנִי כְּמֵתֵי עוֹלָם": "זֶה תַּלְמוּדָהּ שֶׁל בָּבֶל" (21).

במסורת הארץ ישראלית אנחנו מוצאים גם ביטויים חריפים של כעס כלפי יהודי בבל שלא עלו לארץ בתקופת שיבת ציון. במדרש שיר השירים רבה (25) מסופר שריש לקיש היה מפזר קבוצות של בבליים שהתקבצו בשוק ואומר להם: "בעלייתכם לא נעשיתם חומה, וכאן באתם לעשות חומה?!". מבחינתו, ההחלטה של רבים מיהודי בבל להישאר בגלות הייתה בעלת

משמעות חמורה לעתידו של העם היהודי בארץ ישראל. מן הצד השני, במדרש בראשית רבה מופיעה קביעה נחרצת של חכמי ארץ ישראל: "אֵין תּוֹרָה כְּתוֹרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא חָכְמָה כְּחָכְמַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל" (26).

כל המקורות האלה מלמדים שהמתחים בין שני המרכזים לא היו רק עניין גאוגרפי. החכמים הכירו בקיומן של דרכי לימוד שונות, לעיתים העדיפו מסורת אחת על פני האחרת, ולעיתים אף מתחו ביקורת חריפה על המרכז המתחרה. אבל במשך תקופת התנאים והאמוראים שני המרכזים המשיכו להתקיים במקביל. נקודת המפנה הגדולה הגיעה בתקופה מאוחרת יותר, כאשר המציאות ההיסטורית השתנתה ומרכז הכובד של עולם התורה עבר לבבל.

תקופת הגאונים: המאבק על מרכז התורה

לאורך מאות השנים הראשונות לספירה הלכה והתגבשה ספרות התורה שבעל פה בשני המרכזים. בארץ ישראל נוצרו המשנה והתלמוד הירושלמי וספרות מדרשית רחבה, ואילו בבבל התפתח התלמוד הבבלי, שעריכתו המרכזית מאוחרת לזו של התלמוד הירושלמי. אלא שבזמן שהספרות התורנית התגבשה, המציאות בארץ ישראל הלכה ונעשתה קשה יותר. לאחר תקופת פריחה של בתי המדרש בגליל, המרכז הארץ ישראלי איבד בהדרגה מכוחו ומהיקפו. המסורת הארץ ישראלית המשיכה להתקיים, אבל מרכזי התורה שפעלו בארץ כבר לא נהנו מאותה עוצמה שהייתה להם בתקופות קודמות.

בבבל, לעומת זאת, המשיכו לפעול מרכזי התורה הגדולים, ובראשם הישיבות הגדולות והמפורסמות של סורא ופומבדיתא. ראשי הישיבות האלה, שנודעו בתקופה המאוחרת בשם "גאונים", הפכו בהדרגה לסמכויות תורניות מרכזיות עבור קהילות יהודיות רבות ברחבי העולם.

צריך להבין את גודל השינוי. במשך מאות שנים התקיימו שני מרכזים תורניים גדולים, אבל כעת נוצר מצב שבו מרכז אחד נחלש מאוד, בעוד המרכז השני ממשיך לפעול ולהתחזק. והמציאות הזאת עוררה שאלה מעשית גדולה. קהילות יהודיות הלכו והתפשטו באסיה, בצפון אפריקה ובאירופה, והן נזקקו למרכז תורני שיוכל להדריך אותן, לענות על שאלותיהן וליצור מסגרת משותפת לחיים היהודיים. בעולם שבו אין בית מקדש ואין סנהדרין המשמשת מרכז סמכות לכל ישראל, הצורך במרכז תורני אחד נעשה משמעותי במיוחד. הגאונים ביקשו להעמיד את ישיבות בבל במרכז העולם היהודי, ומתוך כך התנהל גם מאבק על מעמדן של המסורות האחרות.

וכאן אנחנו מתחילים לגלות כיצד התרחשה הדחיקה של מסורת ארץ ישראל.

כשציון עוברת מירושלים לישיבות בבל

אחד המקורות המרתקים ביותר להבנת המאבק הזה הוא איגרתו של פירקוי בן באבוי (9-12), חכם בן ראשית תקופת הגאונים המאוחרת, שפעל בראשית המאה התשיעית. פירקוי בן באבוי מתאר את שתי הישיבות הגדולות של בבל כמוסדות ששמרו על מסורת התורה מדור לדור. לדבריו, הישיבות האלה לא חוו את החורבנות ואת גזירות השמד שפגעו בארץ ישראל, ולכן מסורת התורה שהשתמרה בהן היא המסורת הנאמנה והשלמה. אבל הדברים המפתיעים ביותר שלו נוגעים דווקא למושג "צִיּוֹן".

כולנו מכירים את צִיּוֹן כשמה של ירושלים, העיר שאליה מתגעגע עם ישראל לאורך שנות הגלות. גם כאשר הגולים יושבים על נהרות בבל ובוכים בזוכרם את ציון, ברור לנו שהם מתגעגעים למולדתם ולעיר הקודש. אלא שפירקוי בן באבוי מעניק למושג הזה משמעות אחרת לחלוטין: "וְאֵין צִיּוֹן אֶלָּא יְשִׁיבָה שֶׁמְּצָיָנִין בַּתּוֹרָה וּבְמִצְוֹת". ובהמשך הוא מוסיף: "וְאֵין גְּאֻלָּה בָּאָה תְּחִלָּה אֶלָּא לִישִׁיבָה דְּבָבֶל". כלומר מתרחש כאן שינוי עמוק בתפיסת המרכז של עם ישראל. ציון אינה מתפרשת רק כמקום גאוגרפי בארץ ישראל, אלא כמרכז התורה שבבבל. וכאשר השאלה היא היכן תתחיל הגאולה, פירקוי בן באבוי מעמיד במרכז את הישיבה הבבלית.

אפשר להבין את המהלך הזה על רקע המציאות שבה פעל. אם המרכז הארץ ישראלי נחלש, ואם הקהילות היהודיות מפוזרות בכל רחבי העולם, יש צורך במרכז רוחני שיוכל לשמור על התורה ועל אחדותו של העם היהודי. אבל לצד התועלת הגדולה שבבניית מרכז כזה, יש גם מחיר. כאשר מרכז התורה הבבלי הופך למרכז הסמכות העיקרי של עם ישראל, מסורות אחרות עלולות לאבד בהדרגה ממעמדן. והדבר הזה מתגלה בצורה חריפה במיוחד כאשר אנחנו עוברים מן השאלה היכן נמצא מרכז התורה, אל השאלה איזו מסורת תורה היא המסורת המחייבת.

ממסורת ארץ ישראל ל"מִנְהֲגֵי הַשְּׁמָד"

באיגרתו של פירקוי בן באבוי מופיע ביטוי קשה במיוחד ביחס למנהגי ארץ ישראל. כאשר הוא מתייחס לקהילות בצפון אפריקה ובספרד שהגיעו אליהן מנהגים ארץ ישראליים, הוא מכנה אותם "מִנְהֲגֵי הַשְּׁמָד". מה משמעות הביטוי הזה?

לפי תפיסתו, חכמי ארץ ישראל חיו במשך תקופות ארוכות תחת גזירות ורדיפות שפגעו בהמשכיותה של מסירת התורה. בעקבות הקשיים האלה השתבשו חלק מן המנהגים ומדרכי הפסיקה, ולכן אין לראות במסורת הארץ ישראלית מסורת שוות מעמד למסורת הבבלית. הוא אף טוען שחלק מחכמי ארץ ישראל פירשו את הדברים, כל אחד "לְדַעְתּוֹ מַה שֶּׁעָלָה עַל לִבּוֹ", מפני שלא זכו לקבל את ההלכה למעשה במסירה רצופה מן החכמים שקדמו להם.

התפיסה הזאת מופיעה גם בדברי רב האי גאון (13). בתשובה העוסקת במחלוקת הלכתית בין שני התלמודים הוא קובע: "וּדְבָר שֶׁפָּסוּק בַּתַּלְמוּד שֶׁלָּנוּ, אֵין אָנוּ סוֹמְכִין בּוֹ עַל תַּלְמוּד בְּנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל", ומסביר זאת בכך שבארץ ישראל נפסקה ההוראה במשך שנים רבות בעקבות גזירות השמד, ואילו בבבל התבררו המסקנות ההלכתיות באופן נקי וטהור.

חשוב לשים לב למה שמתרחש כאן. במשך מאות שנים התקיימו שתי מסורות הלכתיות שהתפתחו במרכזים שונים. אבל

כעת נקבע ביניהן סדר עדיפות ברור. המסורת הבבלית מקבלת את מעמד הסמכות המרכזית, ואילו המסורת הארץ ישראלית יכולה להתקבל בעיקר כאשר היא אינה עומדת בסתירה למסורת הבבלית. אין פירוש הדבר שכל מנהגי ארץ ישראל נעלמו ביום אחד. התהליך התרחש בהדרגה, ובקהילות שונות המשיכו להתקיים מנהגים מקומיים. אבל אפשר לראות כיצד הלכה והתבססה תפיסה שמעניקה למסורת הבבלית עדיפות ומצמצמת את מקומה של המסורת הארץ ישראלית.

עד כאן עסקנו בעיקר בהלכה ובמנהגים. אלא שכאן מתעוררת שאלה חשובה עוד יותר לענייננו. מה קרה לעולם המדרש והאגדה של חכמי ארץ ישראל?

לא גנזו את המדרשים, אבל שינו את מעמדם

כדי להבין את מה שקרה לעולם המדרש הארץ ישראלי, אנחנו צריכים לפגוש את היחס של הגאונים לאגדה. באוצר הגאונים מובאת עמדה בשם רב סעדיה גאון ורב האי גאון: "אֵין סוֹמְכִין וְאֵין מְבִיאִין רְאָיָה מִכָּל דִּבְרֵי אַגָּדָה, וְאֵין מַקְשִׁין מִדִּבְרֵי אַגָּדָה" (1). גם רב שרירא גאון מתאר את דברי המדרש והאגדה כדברים שאינם בעלי אותו מעמד של מסורת הלכתית מחייבת, וקובע שהנכון שבהם הוא מה שמתחזק מן השכל ומן המקרא (4). רב האי גאון מסביר שהאגדות אינן בגדר שמועה הלכתית מסורה, אלא דרשות שכל חכם אומר בהן את מה שעלה על לבו (3).

אפשר כמובן להבין את ההבחנה הזאת. יש הבדל בין הלכה מחייבת לבין דרשה, סיפור או פרשנות של פסוק. גם הגאונים עצמם לא ביקשו בהכרח להפסיק ללמוד כל מדרש או אגדה, אלא להגדיר את מעמדם ואת הדרך שבה יש להתייחס אליהם. אבל כאן בדיוק נמצא אחד המקורות החשובים ביותר להבנת השינוי שחל ביחס למדרש.

רב האי גאון נשאל מה ההבדל בין אגדות שנקבעו בתלמוד לבין אגדות שמופיעות מחוץ לתלמוד (5-6). בתשובתו הוא מסביר שגם אגדות שבתלמוד אינן בהכרח מחייבות, אבל כאשר נתקלים באגדה קשה שנקבעה בתלמוד, יש להשתדל להבין אותה ולברר את נוסחה ואת משמעותה. לעומת זאת, ביחס לאגדות שלא נקבעו בתלמוד הוא כותב: "אִם נָכוֹן וְיָפֶה הוּא - דּוֹרְשִׁין וּמְלַמְּדִין אוֹתוֹ, וְאִם לָאו - אֵין אָנוּ מַשְׁגִּיחִין בּוֹ".

כדאי להתעכב על ההבחנה הזאת. לפנינו שתי קבוצות של מקורות. כאשר אגדה נמצאת בתוך התלמוד הבבלי, יש סיבה להתאמץ ולברר את משמעותה. אבל כאשר אותה אגדה נמצאת מחוץ לתלמוד - כלומר היא שייכת לעולם המדרש הארץ ישראלי, אזי אפשר לבחור אם היא מתאימה לנו, ואם אינה מתאימה, אין צורך להמשיך ולעסוק בה.

כעת אפשר להתחיל להבין מה התרחש. הספרים האלה לא נעלמו, והדרשות לא נמחקו. אבל כאשר הלימוד בהם נעשה בעיקר באמצעות בחירה של הדרשות שנראות מתאימות ונכונות בעיני הלומד, קשה מאוד לגלות את עולם המחשבה השלם העומד מאחוריהן. כדי להכיר השקפת עולם צריך ללמוד אותה ברצינות, להשוות בין מקורות, לחפש את קווי המחשבה החוזרים ולנסות להבין גם דברים שבמבט ראשון אינם מתיישבים עם ההשקפות שאנחנו כבר מכירים. אם מראש אנחנו מתייחסים לכל מדרש כאל אמירה העומדת בפני עצמה, שאפשר לקבל או להניח בצד לפי מידת התאמתה לתפיסתנו, אנחנו עלולים להחמיץ את האפשרות שיש כאן מסורת שלמה, בעלת היגיון פנימי ועקביות משלה.

וזה אולי אחד ההסברים העמוקים ביותר לשאלה שבה פתחנו. לא היה צורך להעלים את ספרות המדרש כדי שעולם המחשבה הארץ ישראלי יידחק מן התודעה. די היה בכך שהמדרשים ימשיכו להילמד כמקורות בודדים, ולא כחלק ממסורת מחשבתית רחבה.

ועכשיו אפשר לחזור אל רש"י

בשיעור הראשון שאלנו כיצד ייתכן שרש"י, שהכיר את מדרשי ארץ ישראל והביא מהם לאורך פירושו, לא הציג בפנינו את תורת ארץ ישראל כעולם מחשבה בפני עצמו. כעת, אחרי שלמדנו על תקופת הגאונים ועל היחס שהתפתח למדרשים ולאגדות, אפשר בהחלט להבין את התשובה לשאלה. כמו שרש"י עצמו מסביר את דרכו בפירושו לבראשית: "יֵשׁ מִדְרְשֵׁי אַגָּדָה רַבִּים, וּכְבָר סִדְּרוּם רַבּוֹתֵינוּ עַל מְכוֹנָם בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה וּבְשְׁאָר מִדְרָשׁוֹת, וַאֲנִי לֹא בָאתִי אֶלָּא לְפָשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא וּלְאַגָּדָה הַמְיַשֶּׁבֶת דִּבְרֵי הַמִּקְרָא, דָּבָר דָּבוּר עַל אׇפְנָיו" (8). רש"י מכיר היטב את ספרות המדרש, אבל הוא מסביר במפורש שלא ביקש להציג בפירושו את כל המדרשים. מטרתו היא לבאר את המקרא, ולכן הוא בוחר מתוכם את הדרשות המסייעות לו לפרש את הפסוקים.

הגישה הזאת משתלבת במציאות הלימודית שהתפתחה לאחר תקופת הגאונים, שבה התלמוד הבבלי תפס את המקום המרכזי בעולם הלימוד, ואילו המדרשים שימשו לא פעם מקור לפירוש, להרחבה ולהבנת הפסוקים. אין בכך ביקורת על רש"י. הוא לא ביקש לכתוב ספר על מסורת ארץ ישראל או לשחזר את השקפת עולמם של חכמי המדרש. הוא כתב פירוש לתורה, ובהתאם למטרתו בחר את המקורות שסייעו לו. אבל כאשר אנחנו לומדים את המדרשים בעיקר דרך פירושו של רש"י, אנחנו פוגשים אותם לאחר שנבחרו ונותקו מן ההקשר הרחב של הספרים שבהם נוצרו. כך יכול לקרות שילד יהודי מכיר עשרות מדרשים ארץ ישראליים מתוך פירוש רש"י, ובכל זאת אינו יודע שהם משתייכים לספרות רחבה שבתוכה אפשר לגלות עולם מחשבה עקבי ובעל מאפיינים משלו.

זאת בדיוק ההבחנה שאנחנו מבקשים להציע. לא די להכיר מדרש כזה או אחר. כדי להכיר את תורת ארץ ישראל צריך לפתוח את ספרי המדרש עצמם, ללמוד אותם בהרחבה ולברר את הרעיונות החוזרים בהם.

אז איפה נמצאת תורת ארץ ישראל?

אחרי שהבנו כיצד המסורת הארץ ישראלית נדחקה בהדרגה ממעמדה המרכזי, הגיע הזמן לענות על השאלה המעשית

ביותר. היכן נמצאים הספרים שבהם אפשר ללמוד אותה?

רבים חושבים שכאשר אנחנו מדברים על תורת ארץ ישראל, אנחנו מתכוונים בעיקר לתלמוד הירושלמי. אבל התלמוד הירושלמי הוא רק אחד מן החיבורים של המסורת הארץ ישראלית, ואין די בו כדי להכיר את מלוא עולמה. כדי להבין זאת כדאי לחזור אל הדרך שבה חז"ל עצמם תיארו את חלקי התורה.

בתלמוד הבבלי מופיעה הדרכה מפורסמת על חלוקת לימוד התורה לשלושה חלקים: "לְעוֹלָם יְשַׁלֵּשׁ אָדָם שְׁנוֹתָיו, שְׁלִישׁ בַּמִּקְרָא, שְׁלִישׁ בַּמִּשְׁנָה, שְׁלִישׁ בַּתַּלְמוּד" (20). וכך גם במקומות אחרים (21). החלוקה הזאת מוכרת לנו היטב. יש לנו את המקרא, את המשנה ואת התלמוד, ולכן במשך הדורות הפך התלמוד הבבלי (שמכיל את שני החלקים האחרונים) למרכזו של עולם הלימוד היהודי.

אבל כאשר אנחנו פותחים את מדרשי ארץ ישראל, אנחנו פוגשים תיאורים רחבים יותר של עולם התורה. בספרי דברים מופיעה הדרשה: "כָּךְ דִּבְרֵי תּוֹרָה כְּלָלֹה אַחַת וְיֵשׁ בָּהּ: מִקְרָא וּמִשְׁנָה תַּלְמוּד הֲלָכוֹת וְהַגָּדוֹת" (19). וכך אנחנו מוצאים במקומות נוספים (16-18). ההבדל איננו רק במספר התחומים הנזכרים. הוא מאפשר לנו להבין כיצד נתפס עולם התורה במסורת המדרש הארץ ישראלית.

המקרא, המשנה והתלמוד הם חלקים מרכזיים בלימוד התורה, אבל הם אינם ממצים את כל עולמה. לצידם נמצאים מדרשי ההלכה ומדרשי האגדה, שבהם החכמים חוזרים אל פסוקי המקרא ודורשים אותם כדי לברר הלכות, להעמיק במשמעותם של דברי התורה ולפתח רעיונות העוסקים בשאלות הגדולות של חיי האדם והחברה.

המדרש איננו ספר סיפורים לילדים

יש כאן דבר מפתיע שראוי לעצור ולחשוב עליו. כיום רבים מאיתנו פוגשים את המדרשים בעיקר בילדות. אנחנו מספרים לילדים מדרשים על פרשת השבוע, מכירים סיפורים על חכמים ולומדים מהם מסרים חינוכיים. אבל כאשר אנחנו מתבגרים ונכנסים לעולם הלימוד הרציני, פעמים רבות אנחנו עוברים לעסוק במשנה, בגמרא ובהלכה, ואילו המדרש נשאר מאחור. אלא שבמקורות ארץ ישראל אנחנו פוגשים תפיסה שמעניקה למדרש מקום מרכזי דווקא בתוך העיסוק המעמיק והיוצר בתורה.

בספרי דברים מופיעה דרשה חריפה במיוחד: "שֶׁלֹּא תֹּאמַר לָמַדְתִּי הֲלָכוֹת - דַּיֵּי". אין די בכך שהאדם מכיר את ההלכות ויודע כיצד עליו לנהוג. התורה מזמינה אותו להעמיק גם בדרכים שבהן החכמים דורשים את המקרא, לברר את טעמי הדברים ולהכיר את הרעיונות הגדולים העומדים מאחוריהם. המדרש ממשיך וקושר את לימוד ההלכות והאגדות לפסוק "כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם". במילים אחרות, עולם המדרש הוא חלק מן המפגש של האדם עם דברי אלוהים.

וכאן מתגלה מאפיין יסודי נוסף של ספרות המדרש. בניגוד לתלמודים, שהדיון בהם מאורגן בדרך כלל סביב המשנה וסוגיותיה, מדרשי ההלכה והאגדה קשורים באופן ישיר לפסוקי המקרא. החכמים חוזרים שוב ושוב לתורה, לנביאים ולכתובים, ומתוך הדרשות הם מבררים שאלות של הלכה, אמונה, חברה, מוסר והנהגה.

לכן כאשר אנחנו מבקשים להכיר את תורת ארץ ישראל, אנחנו צריכים להרחיב את ארון הספרים שלנו הרבה מעבר לתלמוד הירושלמי. מדרשי ההלכה, ובהם המכילתות, הספרא והספרי, ומדרשי האגדה, ובהם בראשית רבה, ויקרא רבה, מדרשי חמש המגילות, פסיקתא דרב כהנא ומדרשים נוספים, הם חלקים חשובים של ספרות התורה הארץ ישראלית. וכאשר לומדים את המקורות האלה בהרחבה, אפשר להתחיל לגלות דבר שכמעט אינו נראה כאשר קוראים כל מדרש בפני עצמו. רעיונות שחוזרים שוב ושוב, שאלות שמעסיקות את החכמים במקומות שונים ותפיסות עולם שמקבלות ביטוי בדרשות, בסיפורים ובדיונים הלכתיים.

כאן אנחנו חוזרים אל החידוש הגדול שפגשנו בשיעור הראשון. במקום לראות את דברי חז"ל כאוסף עצום של אמירות שאפשר לבחור מתוכן את מה שמתאים לנו, אנחנו מבקשים ללמוד כל מסורת בפני עצמה ולגלות את ההיגיון הפנימי שלה.

לא מלחמה בגאונים, אלא חזרה אל הירושה שלנו

אחרי כל הדברים האלה חשוב להבהיר נקודה יסודית. אפשר לקרוא את המקורות מתקופת הגאונים ולחוש כעס על היחס שלהם למסורת ארץ ישראל. אפשר גם לשאול כיצד ייתכן שעולם שלם של תורה ומחשבה נדחק במשך הדורות ממקומו. אבל כדי להבין את ההיסטוריה צריך לזכור את המציאות שבה פעלו הגאונים.

עם ישראל היה מפוזר בגלות, המרכז התורני בארץ ישראל נחלש מאוד, והקהילות היהודיות נזקקו למסגרת משותפת שתאפשר לשמור על התורה ועל אורח החיים היהודי. בתוך המציאות הזאת, בניית מרכז תורני חזק בבבל הייתה בעלת חשיבות עצומה. ההכרעות שהתקבלו בתקופת הגאונים סייעו לעצב עולם יהודי בעל מסורת הלכתית משותפת, שהצליח להתקיים לאורך מאות רבות של שנות גלות.

אבל לכל בחירה היסטורית יש גם מחיר. כאשר מסורת אחת הופכת למסורת המרכזית, מסורות אחרות עלולות להידחק לשוליים. כאשר התלמוד הבבלי הופך למוקד העיקרי של לימוד התורה, ספרות המדרש הארץ ישראלית יכולה להישאר בארון הספרים בלי שעולם המחשבה שלה יקבל מקום מרכזי בלימוד. וכאן בדיוק נמצא ההבדל הגדול בין המציאות שבה פעלו הגאונים לבין המציאות שבה אנחנו חיים היום.

במשך דורות רבים היה עם ישראל מפוזר בגלות, ללא מרכז חיים לאומי עצמאי בארץ ישראל. אבל היום אנחנו שוב חיים כאן, בארץ. אנחנו מנהלים מדינה, בונים חברה, עובדים את אדמתנו ומתמודדים עם שאלות של אחריות לאומית, כלכלה ציבורית,

גיוס לצבא, תורה ועבודה ויחסי האדם עם החברה שסביבו. דווקא במציאות הזאת יש משמעות מחודשת לפגישה עם חכמי ארץ ישראל, שחיו במציאות היסטורית שונה מאוד משלנו, אבל התמודדו עם שאלות רבות שנבעו מחיים יהודיים בארץ.

אין הכוונה שאנחנו מבקשים לבטל את התלמוד הבבלי או לשנות את ההלכה המקובלת. אנחנו מבקשים להחזיר למרכז הלימוד גם את עולם המחשבה של חכמי ארץ ישראל, כדי שנוכל להכיר אותו, להבין אותו ולברר מה הוא יכול להעניק לנו היום.

הספרים היו כאן כל הזמן. הגיע הזמן לפתוח אותם

עכשיו אפשר לחזור אל השאלה שבה פתחנו את השיעור. כיצד ייתכן שמסורת ארץ ישראל הייתה מונחת לפנינו במשך דורות רבים, ובכל זאת רובנו לא הכרנו אותה?

התשובה שהתחלנו לגלות היא שהספרים עצמם מעולם לא נעלמו לחלוטין. הם השתמרו, הועתקו, הודפסו ונלמדו. אבל בעקבות השינויים ההיסטוריים במרכזי התורה ובמעמדם של המדרשים והאגדות, הלכה ונחלשה ההיכרות עם המסורת הארץ ישראלית כעולם מחשבה שלם. הכרנו מדרשים, אבל לא בהכרח הכרנו את העולם הארץ ישראלי של המדרש. הכרנו סיפורים על חכמי ארץ ישראל, אבל לא תמיד למדנו לזהות את תפיסות העולם שהם מבטאים. למדנו את התלמוד הבבלי כמרכזו של עולם התורה, ובמקרים רבים לא ידענו שקיימת לצידו ספרות ארץ ישראלית רחבה כל כך.

וזה בדיוק מה שאנחנו מבקשים לעשות בפרויקט מדרש ישראלי. לא להמציא תורה חדשה, אלא לחזור אל המקורות עצמם, ללמוד את ספרות המדרש ברצינות ולגלות מחדש את עולם המחשבה של חכמי ארץ ישראל. ההבחנה בין שתי המסורות איננה נועדה רק ללמד אותנו משהו על ההיסטוריה של עם ישראל. היא מאפשרת לנו לקרוא את דברי חז"ל אחרת. במקום למצוא אוסף של מקורות שלעיתים נראים סותרים זה את זה, אנחנו יכולים להתחיל לזהות קווי מחשבה עקביים, להבין את ההבדלים בין המסורות ולגלות מחדש את העושר הגדול של התורה שבעל פה.

אבל עד עכשיו בעיקר דיברנו על תורת ארץ ישראל, על ההיסטוריה שלה ועל הספרים שבהם היא נמצאת. עדיין לא ראינו כיצד כל זה עובד כאשר ניגשים ללמוד נושא שלם. לכן בשיעור הבא נעשה צעד נוסף. נבחר סוגיה אחת שנוגעת לחיים שלנו, נלמד אותה מתוך מגוון המקורות הארץ ישראליים ונראה כיצד הסיפורים, הדרשות והמקורות ההלכתיים יכולים להתחבר לכדי תפיסת עולם רחבה ועקבית. לצד זאת נבחן גם את המקורות הבבליים וננסה להבין איזו נקודת מבט אחרת הם מציעים.

כך נוכל להתחיל לפגוש את תורת ארץ ישראל לא רק כאוסף של ספרים עתיקים, אלא כמסורת חיה של מחשבה יהודית, שיש לה מה לומר גם על החיים שלנו כאן, היום.

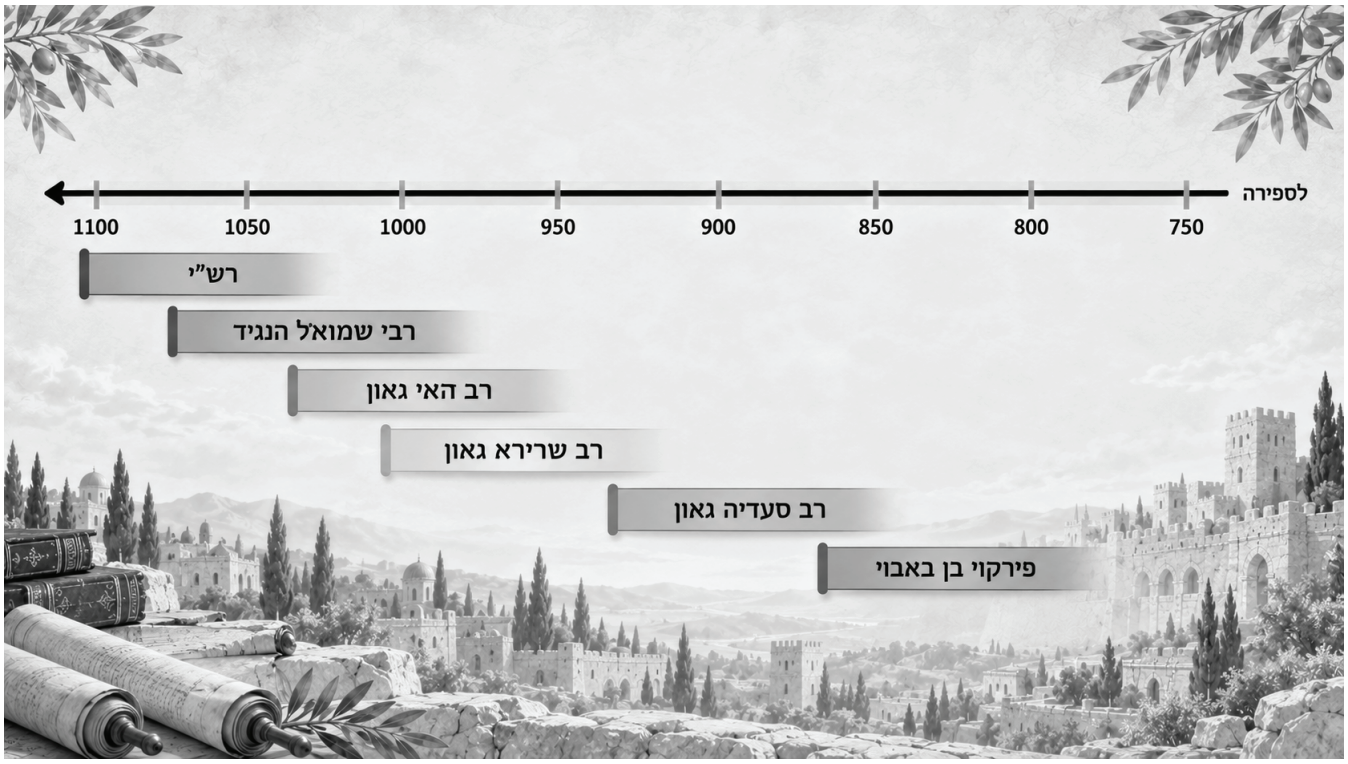

תורת ארץ ישראל

"כָּךְ דִּבְרֵי תוֹרָה כְּלָהּ אַחַת וְיֵשׁ בָּהּ:

מִקְרָא | וּמִשְׁנָה | תַּלְמוּד | הֲלָכוֹת | וְהַגָּדוֹת"

תוכנית הלימודים הבסיסית			לימוד ויצירה מתקדמים	
24 ספרי המקרא	משנה	תלמוד ירושלמי	מכילתות	מדרש רבה
	תוספתא		ספרא	פסיקתות
			ספרי	מדרש שמואל, תהילים, משלי
				מדרש תנחומא
				סדר עולם רבה

מקורות מעורבים

הלכות: מסכתות קטנות (סופרים, שמחות, וכו')

אגדות: ילקוט שמעוני, מדרש הגדול, ילקוט המכירי

אגדות שלא על המקרא: פרקי דרבי אליעזר (חלק), פרק שירה, תנא דבי אליהו, אבות דרבי נתן.

פרויקט מדרש ישראלי

אוצר הגאונים חגיגה | התנגדות הגאונים לאגדה - 1

1 הַגְּאוֹנִים רַבֵּנוּ סַעַדְיָה וְרַבֵּנוּ הַאי, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, אֲשֶׁר הֶאֱרִיכוּ לְדַבֵּר בְּעִנְיַן תְּחִיַּת הַמֵּתִים וּבְעִנְיַן הָעוֹלָם הַבָּא וְהַנִּבּוּאָה הָעֲתִידָה, וְהֵם אָמְרוּ: "אֵין סוֹמְכִין וְאֵין מְבִיאִין רְאָיָה מִכָּל דִּבְרֵי אַגָּדָה, וְאֵין מַקְשִׁין מִדִּבְרֵי אַגָּדָה".

אוצר הגאונים חגיגה | התנגדות הגאונים לאגדה - 2

2 וְאָמַר רַב סְעַדְיָה גָּאוֹן אוֹדוֹת סֵדֶר עוֹלָם, שֶׁבּוֹ נִמְצָא מַאֲמַר רַבִּי יוֹסֵי: "בְּעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה בֶּאֱלוּל נִבְרָא הָעוֹלָם": "זֶהוּ אַגָּדָה, וְאֵין סוֹמְכִין עַל דִּבְרֵי אַגָּדָה".

אוצר הגאונים חגיגה | התנגדות הגאונים לאגדה - 3

3 רַבֵּנוּ הַאי גָּאוֹן כָּךְ כָּתַב בְּפֵרוּשׁ חֲגִיגָה:

"הֱוֵי יוֹדֵעַ כִּי דִּבְרֵי אַגָּדָה לָאו כִּשְׁמוּעָה הֵם, אֶלָּא כָּל אֶחָד דּוֹרֵשׁ מַה שֶּׁעָלָה עַל לִבּוֹ, כְּגוֹן אֶפְשָׁר וְיֵשׁ לוֹמַר, לֹא דָּבָר חָתוּךְ, לְפִיכָךְ אֵין סוֹמְכִין עֲלֵיהֶם".

וְעוֹד כָּתַב בְּאוֹתָן הַפֵּרוּשִׁים:

"וְהַמִּדְרָשׁוֹת הַלָּלוּ לֹא דְּבַר שְׁמוּעָה הֵם וְלֹא דְּבַר הֲלָכָה, אֶלָּא אֶפְשָׁר בָּעוֹלָם קָאָמַר וכו'".

אוצר הגאונים חגיגה | התנגדות הגאונים לאגדה - 4

4 כָּתַב רַב שְׁרִירָא גָּאוֹן זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה בְּמִגִּלַּת סְתָרִים עַל עִנְיַן הָאַגָּדוֹת:

"הָנֵי מִילֵי דְּנָפְקִי (אלה הדברים שמוציאים) מִפְּסוּקֵי מִקְרָא וּמִקְרֵי "מִדְרָשׁ וְאַגָּדָה", אוּמְדָנָא נִינְהוּ... לָכֵן אֵין סוֹמְכִין עַל אַגָּדָה, וְאָמְרוּ: "אֵין לְמֵדִין מִן הָאַגָּדוֹת"...

וְהַנָּכוֹן מֵהֶם, מַה שֶּׁמִּתְחַזֵּק מִן הַשֵּׂכֶל וּמִן הַמִּקְרָא - נָקֵבֵל מֵהֶם, וְאֵין סוֹף וְתִכְלָה לָאַגָּדוֹת (אין גבול לדרשות שאפשר לדרוש)".

אוצר הגאונים חגיגה | הבדל בין אגדות התלמוד לעולם המדרש הארץ ישראלי

5 וְנִשְׁאַל רַב הַאי:

"מַה הֶּפְרֵשׁ יֵשׁ בֵּין אַגָּדוֹת הַכְּתוּבוֹת בַּתַּלְמוּד, שֶׁאָנוּ מְצֻוִּין לְהָסִיר שִׁבּוּשָׁם, לְהַגָּדוֹת הַכְּתוּבוֹת חוּץ לַתַּלְמוּד?"

6 וְהֵשִׁיב (רב האי):

"כָּל מַה שֶּׁנִּקְבַּע בַּתַּלְמוּד מְחֻוָּר הוּא מִמַּה שֶּׁלֹּא נִקְבַּע בּוֹ.

וְאַף עַל פִּי כֵן, אַגָּדוֹת הַכְּתוּבוֹת בּוֹ:

אִם לֹא יְכַוְּנוּ אוֹ יְשִׁתַּבְּשׁוּ - אֵין לִסְמֹךְ עֲלֵיהֶם, כִּי כֻּלָּל הוּא: "אֵין סוֹמְכִין עַל אַגָּדָה".

אֲבָל כָּל הַקָּבוּעַ בַּתַּלְמוּד שֶׁאָנוּ מְצֻוִּין לְהָסִיר שִׁבּוּשׁוֹ - יֵשׁ לָנוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן, כִּי לוּלֵא שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדְרָשׁ לֹא נִקְבַּע בַּתַּלְמוּד. וְאִם אֵין אָנוּ מוֹצְאִין (מצליחים) לְהָסִיר שִׁבּוּשׁוֹ - נַעֲשֶׂה כִּדְבָרִים שֶׁאֵינָן הֲלָכָה.

אֲבָל מַה שֶּׁלֹּא נִקְבַּע בַּתַּלְמוּד - אֵין אָנוּ צְרִיכִין לְכָל כָּךְ.

אִם נָכוֹן וְיָפֶה הוּא - דּוֹרְשִׁין וּמְלַמְּדִין אוֹתוֹ, וְאִם לָאו - אֵין אָנוּ מַשְׁגִּיחִין בּוֹ".

מבוא לתלמוד רבי שמואל הנגיד | על האגדות בתלמוד הבבלי

7 וְהָאַגָּדָה הוּא כָּל פֵּרוּשׁ שֶׁיָּבֹא בַּתַּלְמוּד עַל שׁוּם עִנְיָן שֶׁלֹּא יִהְיֶה מִצְוָה - זוֹ הִיא הָאַגָּדָה, וְאֵין לְךָ לִלְמֹד מִמֶּנָּה אֶלָּא מַה שֶּׁיַּעֲלֶה עַל הַדַּעַת.

וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת שֶׁכָּל מַה שֶּׁקִּימוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הֲלָכָה בְּעִנְיַן מִצְוָה, שֶׁהִיא מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁקִּבֵּל מִפִּי הַגְּבוּרָה, אֵין לְךָ לְהוֹסִיף עָלָיו וְלֹא לִגְרֹעַ מִמֶּנּוּ.

אֲבָל מַה שֶּׁפֵּרְשׁוּ בַּפְּסוּקִים, כָּל אֶחָד כְּפִי מַה שֶּׁנִּזְדַּמֵּן לוֹ וּמַה שֶּׁרָאָה בְּדַעְתּוֹ, וּלְפִי מַה שֶּׁיַּעֲלֶה עַל הַדַּעַת מִן הַפֵּרוּשִׁים הָאֵלּוּ לוֹמְדִים אוֹתָם, וְהַשְּׁאָר אֵין סוֹמְכִין עֲלֵיהֶם.

פרויקט מדרש ישראלי

רש"י בראשית ג ח | על שיטת בחירת המדרשים של רש"י

8 יֵשׁ מִדְרָשֵׁי אַגָּדָה רַבִּים, וּכְבָר סִדְּרוּם רַבּוֹתֵינוּ עַל מְכוֹנָם בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה וּבְשִׁאָר מִדְרָשׁוֹת, וַאֲנִי לֹא בָאתִי אֶלָּא לְפָשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא וּלְאַגָּדָה הַמְיַשֶּׁבֶת דִּבְרֵי הַמִּקְרָא, דָּבָר דָּבוּר עַל אׇפְנָיו.

תרביץ תמוז תרצ"א | איגרת פירקוי בן בבוי

9 וּלְפִיכָךְ קָבַע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁתֵּי יְשִׁיבוֹת לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהוֹגִין בַּתּוֹרָה יוֹמָם וָלַיְלָה, וּמִתְקַבְּצִין שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּשָּׁנָה, בַּאַדָּר וּבֶאֱלוּל, מִכָּל מְקוֹמוֹת, וְנוֹשְׂאִין וְנוֹתְנִין בְּמִלְחַמְתָּהּ שֶׁל תּוֹרָה, עַד שֶׁמַּעֲמִידִין דָּבָר עַל בֻּרְיוֹ וַהֲלָכָה לַאֲמִתָּהּ, וּמְבִיאִין רְאָיָה מִן הַמִּקְרָא וּמִן הַמִּשְׁנָה וּמִן הַתַּלְמוּד, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכָּשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל בִּדְבְרֵי תוֹרָה וְכוּ'.

10 וְאוֹתָן שְׁתֵּי יְשִׁיבוֹת לֹא רָאוּ לֹא שִׁבְי וְלֹא שְׁמָד וְלֹא שָׁלָל, וְלֹא שָׁלַט בָּהֶן לֹא יָוָן וְלֹא אֱדוֹם. וְהוֹצִיאָן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה קֹדֶם חׇרְבַּן הַבַּיִת, בְּתוֹרָתָן וּבְתַלְמוּדָן... וַהֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה שֶׁבְּפִיהֶם, שֶׁלָּמְדוּ מֵרַבּוֹתָם וְרַבּוֹתָם מֵרַבּוֹתָם, עַד מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי.

11 אַף לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ אֵין רוֹאִין חֶבְלוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ, שֶׁכָּךְ כָּתוּב: **הוֹי צִיּוֹן הַמָּלְטִי יוֹשֶׁבֶת בַּת בָּבֶל** (זכריה ב, יא), הַמָּלְטִי מֵאֱדוֹם הָרְשָׁעָה וּמִגָּלוּתָהּ:

וְאֵין **צִיּוֹן** אֶלָּא יְשִׁיבָה שֶׁמְּצִינִין בַּתּוֹרָה וּבְמִצְוֹת, שֶׁכָּךְ כָּתוּב: **חוּלִי וָגֹחִי בַּת צִיּוֹן כַּיּוֹלֵדָה כִּי עַתָּה תֵּצְאִי מִקִּרְיָה וְשָׁכַנְתְּ בַּשָּׂדֶה וּבָאת עַד בָּבֶל** (מיכה ד, י).

וְאֵין גְּאֻלָּה בָּאָה תְּחִלָּה אֶלָּא לִישִׁיבָה דְּבָבֶל, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִגְאָלִין בַּתּוֹרָה, לְפִיכָךְ גְּאֻלָּה בָּאָה לָהֶם תְּחִלָּה, שֶׁכָּךְ כָּתוּב: **שָׁם תִּנָּצֵלִי שָׁם יִגְאָלֵךְ ה' מִכַּף אֹיְבָיִךְ** (שם).

12 שָׁמַעְנוּ שֶׁזּוֹכֶה הַמָּקוֹם אֶתְכֶם וְקִבַּץ בָּתֵּי מִדְרָשׁוֹת בְּכָל מְדִינוֹת אַפְרִיקְיָא וּבְכָל מְקוֹמוֹת שֶׁבִּסְפָרַד, וְזָכָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶתְכֶם לַהֲגוֹת וְלַעֲסֹק בַּתּוֹרָה בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה...

שָׁמַעְנוּ שֶׁבָּאוּ אֲצִלְכֶם תַּלְמִידִים מִישִׁיבָה (של בבל), וּמֵהֶן שָׁהָיוּ קֹדֶם בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלָמְדוּ מִנְהַג אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְנָהֲגוּ מִנְהֲגֵי הַשִּׁמְד שֶׁנָּהֲגוּ בָהֶם בְּנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

וְעַכְשָׁו חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה שָׁגְּזְרוּ שִׁמְד עֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא יִתְעַסְּקוּ בַּתּוֹרָה, וְנָהֲגוּ מִנְהַג הַשִּׁמְד, וְלֹא הִנִּיחוּ מִנְהַג הַשִּׁמְד עַד הַיּוֹם.

וּמִקְצָתָן יֵשׁ בְּיָדָם פֵּרוּשִׁים שֶׁל מִשְׁנָה וְשֶׁל מִקְצָת תַּלְמוּד נָשִׁים, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד מִן הַחֲכָמִים פֵּרֵשׁ לְדַעְתּוֹ מַה שֶּׁעָלָה עַל לִבּוֹ, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הִשִּׂיגוּ מִן הַחֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁיְּלַמְּדוּ אוֹתָם הֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה.

וְאֵינָם מִתְאַמְּצִים וּמִתְחַזְּקִים שֶׁיִּשְׁאוּ וְיִתְּנוּ בְּמִלְחַמְתָּהּ שֶׁל תּוֹרָה, כְּדֵי שֶׁיַּעֲמִידוּ דָּבָר עַל בֻּרְיוֹ, וְעַל פִּי מִנְהָג לְאִסּוּר וּלְהֶתֵּר, וְשֶׁלֹּא לַעֲבֹר עַל דִּבְרֵי תוֹרָה, וְשֶׁלֹּא לְבַטֵּל מִדִּבְרֵי חֲכָמִים אֲפִלּוּ דָּבָר אֶחָד.

תשובות הגאונים מתוך הגניזה | עדיפות המסורת הבבלית

(רב האי גאון כותב על טבילת נידה ביום לאחר שעבר מועד טבילתה)

13 וּדְבָר שֶׁפָּסוּק בַּתַּלְמוּד שֶׁלָּנוּ, אֵין אָנוּ סוֹמְכִין בּוֹ עַל תַּלְמוּד בְּנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הוֹאִיל וְשָׁנִים רַבּוֹת נִפְסְקָה הוֹרָאָה מִשָּׁם בַּשִּׁמְד, וְכָאן הוּא שֶׁנִּתְבָּרְרוּ הַמַּסְקָנוֹת.

ספר המכריע מב | רב האי גאון מחלוקת על נוסח הכתובה

(רב האי גאון כותב ככל הנראה לקהילת קירואן שבצפון אפריקה, תוניסיה של ימינו, דבריו נוגעים בשאלה האם הכתובה מהתורה או מחכמים)

14 הַדָּבָר הַזֶּה מַחֲלוֹקֶת אַנְשֵׁי מִזְרָח וּבְנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

וַעֲדַיִן מְגֻנֶּה מְאֹד אָצְלָנוּ, מִי שֶׁכּוֹתֵב בִּכְתוּבָּה "שָׁרָאוּי לָךְ מִן הַתּוֹרָה", וּמַחֲזִירִים אוֹתוֹ חֲכָמִים.

וְהָרִאשׁוֹנִים שֶׁלָּכֶם מִן בְּנֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אָחֲזוּ בַּדָּבָר הַזֶּה, וְאַתֶּם עַכְשָׁו כָּל מַעֲשֵׂיכֶם כְּמִנְהָגוֹת שֶׁלָּנוּ וּכְתַלְמוּד שֶׁלָּנוּ.

האשכול הלכות ספר תורה | מתח בין המסורות

(רב האי גאון כותב על שתי סוגיות בהן יש הבדל בין בבלי לירושלמי)

15 כָּל מַה שֶּׁמָּצִינוּ בְּתַלְמוּד אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְאֵין חוֹלֵק עָלָיו בְּתַלְמוּדֵנוּ, אוֹ שֶׁנָּתַן טַעַם יָפֶה לִדְבָרָיו - נֹאחֲזֵנוּ וְנִסְמֹךְ עָלָיו, וְלֹא גָּרַע מִפֵּרוּשֵׁי הָרִאשׁוֹנִים.

אֲבָל מַה שֶּׁמָּצִינוּ שֶׁחוֹלֵק עַל תַּלְמוּדֵנוּ - נַעַזְבֵנוּ.

ספרי דברים | שיז

16 **יַרְכִּבֵהוּ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסֶּלַע וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר חֶמְאַת בָּקָר וַחֲלֵב צֹאן עִם חֵלֶב כָּרִים וְאֵילִים בְּנֵי בָשָׁן וְעַתּוּדִים עִם חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר** (דברים לב, יג-יד).

17 דָּבָר אַחֵר:

יַרְכִּבֵהוּ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ - זוֹ תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: **ה' קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ** (משלי ח, כב).

וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי - זֶה מִקְרָא.

וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסֶּלַע - זוֹ מִשְׁנָה.

וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר - זֶה תַּלְמוּד.

חֶמְאַת בָּקָר וַחֲלֵב צֹאן עִם חֵלֶב כָּרִים - אֵלּוּ קַלִּים וַחֲמוּרִים וּגְזֵרוֹת שָׁווֹת וְדִינִים וּתְשׁוּבוֹת.

עִם חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה - אֵלּוּ הֲלָכוֹת שֶׁהֵן גּוּפָהּ שֶׁל תּוֹרָה.

וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר - אֵלּוּ הַגָּדוֹת שֶׁהֵם מוֹשְׁכוֹת לִבּוֹ שֶׁל אָדָם כְּיַיִן.

הרחבה - ספרי דברים | מח

18 שֶׁמָּא תֹּאמַר 'הֲרֵינִי לָמֵד פָּרָשָׁה קָשָׁה וּמְנִיחַ אֶת הַקַּלָּה'? תַּלְמוּד לוֹמַר: **כִּי לֹא דָבָר רֵק הוּא מִכֶּם כִּי הוּא חַיֵּיכֶם** (דברים לב, מז) - דָּבָר שֶׁאַתֶּם אוֹמְרִים רֵיקָן הוּא - הוּא חַיֵּיכֶם. שֶׁלֹּא תֹּאמַר 'לָמַדְתִּי הֲלָכוֹת - דַּיִּי' תַּלְמוּד לוֹמַר: 'מְצָוָה' (היה יכול לכתוב 'הַמִּצְוָה' (וכתוב:) **כָּל הַמִּצְוָה** (דברים ח, א) - לָמֹד מִדְרָשׁ הֲלָכוֹת וְהַגָּדוֹת.

וְכֵן הוּא אוֹמֵר: **כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם** (דברים ח, ג) - זֶה מִדְרָשׁ,

כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם - אֵלּוּ הֲלָכוֹת וְהַגָּדוֹת.

הרחבה - ספרי דברים | שו

19 דָּבָר אַחֵר: **יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי** (דברים לב, ב) - מָה מָּטָר זֶה יוֹרֵד עַל הָאִילָנוֹת וְנוֹתֵן בָּהֶם מַטְעַמִּים לְכָל אֶחָד וְאֶחָד לְפִי מָה שֶׁהוּא,

בַּגֶּפֶן לְפִי מָה שֶׁהוּא, בַּזַּיִת לְפִי מָה שֶׁהוּא, בַּתְּאֵנָה לְפִי מָה שֶׁהִיא,

כָּךְ דִּבְרֵי תוֹרָה כְּלָּה אַחַת וְיֵשׁ בָּהּ: מִקְרָא וּמִשְׁנָה תַּלְמוּד הֲלָכוֹת וְהַגָּדוֹת.

בבלי קידושין ל, א; עבודה זרה יט, ב | הלימוד מחולק לשלושה חלקים

20 עַד הֵיכָן חַיָּב אָדָם לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ תּוֹרָה? אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל: כְּגוֹן זְבוּלוּן בֶּן דָּן, שֶׁלִּימְּדוֹ אֲבִי אָבִיו מִקְרָא וּמִשְׁנָה וְתַלְמוּד, הֲלָכוֹת וְאַגָּדוֹת...

אָמַר רַב סַפְרָא מְשׁוּם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָא: מַה שֶּׁכָּתוּב: **וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ** (דברים ו, ז)? אַל תִּקְרֵי **וְשִׁנַּנְתָּם** אֶלָּא **וְשִׁלַּשְׁתָּם**: לְעוֹלָם יְשַׁלֵּשׁ אָדָם שְׁנוֹתָיו, שְׁלִישׁ בַּמִּקְרָא, שְׁלִישׁ בַּמִּשְׁנָה, שְׁלִישׁ בַּתַּלְמוּד.

פרויקט מדרש ישראלי

בבלי סנהדרין כד, א | במחשכים הושיבני

21 מַאי (מה דורשים על) בָּבֶל? אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: בִּלּוּלָה בַּמִּקְרָא, בִּלּוּלָה בַּמִּשְׁנָה, בִּלּוּלָה בַּתַּלְמוּד.

בְּמַחֲשַׁכִּים הוֹשִׁיבַנִי כְּמֵתֵי עוֹלָם - אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה: זֶה תַּלְמוּדָהּ שֶׁל בָּבֶל.

בבלי ברכות ח, א | ארבע אמות של הלכה

22 מָה זֶּה שֶׁנֶּאֱמַר: **אֹהֵב ה' שַׁעֲרֵי צִיּוֹן מִכֹּל מִשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב** (תהלים פז, ב)?

אוֹהֵב ה' (שם) שְׁעָרִים הַמְצוּיָנִים בַּהֲלָכָה, יוֹתֵר מִכָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּמִבָּתֵּי מִדְרָשׁוֹת.

וְזֶה מָה שֶׁאָמַר רַבִּי חָיָיא בַּר אַמִּי מִשְּׁמוֹ שֶׁל עוּלָּא: מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא אַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁל הֲלָכָה בִּלְבַד.

בבלי בבא מציעא פה, א | לשכוח את תלמודה של בבל

23 רַבִּי זֵירָא כְּשֶׁעָלָה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יָשַׁב מֵאָה תַּעֲנִיּוֹת שֶׁיִּשְׁתַּכַּח מִמֶּנּוּ תַּלְמוּדָהּ שֶׁל בָּבֶל כְּדֵי שֶׁלֹּא יַטְרִידֵהוּ.

בבלי פסחים לד, ב; יומא נז, א; מנחות נב, א; בכורות כה, ב | שמועות חשוכות בבבל

24 אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה: בָּבְלְיִים טִפְּשִׁיים! מִשּׁוּם שֶׁיּוֹשְׁבִים בְּמָקוֹם חֹשֶׁךְ אוֹמְרִים שְׁמוּעוֹת חֲשׁוּכוֹת.

שיר השירים רבה ח | מתיחות בין בבל לארץ ישראל

25 א) רַבִּי יוֹחָנָן וְרַבִּי שִׁמְעוֹאֵל בַּר נַחְמָן נָחְלְקוּ. רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, כָּתוּב: **וְנָתַן ה' לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז** (דברים כח, סה). כֵּיוָן שֶׁעָלוּ, רוֹגֶז נִתַּן וְעָלָה עִמָּהֶם. רַבִּי שִׁמְעוֹאֵל אָמַר: **שָׁמָּה לֵב רַגָּז** (שם), כֵּיוָן שֶׁעָלוּ נִתְרַפְּאוּ.

ב) רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר: כְּשֶׁהָיָה רוֹאֶה אוֹתָם מִתְאַסְפִים בַּשּׁוּק, הָיָה אוֹמֵר לָהֶם: "פְּזֹרוּ עַצְמְכֶם". אָמַר לָהֶם: בַּעֲלִייָתְכֶם לֹא נַעֲשֵׂיתֶם חוֹמָה, וְכָאן בָּאתֶם לַעֲשׂוֹת חוֹמָה?!

ג) רַבִּי יוֹנָתָן, כְּשֶׁהָיָה רוֹאֶה אוֹתָם, הָיָה מְקַנְתֵּר אוֹתָם: **יִמְאָסֵם אֱ־לֹהַי כִּי לֹא שָׁמְעוּ לוֹ** (הושע ט, יז).

ד) אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כַּהֲנָא: אִם רְאִיתֶם סַפְסָלִים מְלֵאִים בַּבְלִיִּים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, צַפּוּ לְרַגְלֵי מָלֵךְ הַמָּשִׁיחַ. מַה הַטַּעַם (מהיכן לומדים זאת)? **פָּרַשׂ רֶשֶׁת לְרַגְלַי** (איכה א, יג).

בראשית רבה טז | תורת ארץ ישראל

26 **וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא הַסֹּבֵב אֵת כָּל אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב** (בראשית ב, י-יא).

מַה טַּעַם **וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן**? אֵילּוּ אַרְבַּע מַלְכִיּוֹת כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה רָאשִׁים.

שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן - זוֹ בָּבֶל, עַל שֵׁם **וּפָשׁוּ פָּרָשָׁיו** (חבקוק א ח).

הוּא הַסּוֹבֵב אֶת כָּל אֶרֶץ הַחֲוִילָה - שֶׁעָלָה וְהִקִּיף אֶת כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁכָּתוּב בָּהּ **הוֹחִילִי לֵא־לֹהִים כִּי עוֹד אוֹדֶנּוּ** (תהלים מב ו).

אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב - אֵילּוּ דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁהֵן נֶחֱמָדִים מְאֹד **וּמִפַּז רָב** (תהלים יט, יא).

וּזְהַב הָאָרֶץ הַהִיא טוֹב - מְלַמֵּד שֶׁאֵין תּוֹרָה כְּתוֹרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא חָכְמָה כְּחָכְמַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

שָׁם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם - מִקְרָא וּמִשְׁנָה וְתַלְמוּד וְתוֹסֶפֶת וְאַגָּדָה.